

РОЛЬ БАТЬКІВ У ПСИХОСОЦІАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДО РОЗЛУЧЕННЯ

І.М. Руденко

аспірантка Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

У статті розкрито особливості впливу перших об'єктовідносин та триангулярних взаємин у сім'ї на адекватний розвиток дитини. Також розглянуто особливості взаємозв'язку між раннім порушенням розвитку психіки дитини та несприятливим психологічним кліматом в родині до розлучення з позицій психоаналітичного підходу.

Ключові слова: розвиток дитини, перші об'єктовідносини, несприятливий психологічний клімат, раннє порушення розвитку психіки, розлучення.

У більшості дітей, які пережили ситуацію розлучення батьків, психоаналітики виокремлюють ранні порушення розвитку психіки, що пов'язано з наявністю несприятливого, висококонфліктного клімату в родині до розлучення. Цей факт стосується дітей, вік яких становив 5-7 років на момент розлучення батьків. Відтак, дослідники вказують на зв'язок між психосоціальним розвитком дитини та психологічною атмосферою в сім'ї до розлучення.

За даними Держкомстату України, більша кількість розлучень відбувається в період тривалості шлюбу до 15 років, тобто здійснюється в шлюбах, де можуть бути неповнолітні діти. У 2002 р. цей показник становив 71,7 % [5]. Тому в Україні проблема психічного здоров'я дітей в розлучених сім'ях постає досить гостро, особливо в родинях, сумісне життя яких протікало в негативному психологічному кліматі.

Психоаналітики Г.Фігдор, Д.Відра, М.Малер, Е.Л.Абелін, М.Ротманн досліджували особливості об'єктовідносин між подружжям та їх вплив на психіку дитини [2; 7; 12-14; 16]. Дослідники М.Майн, Дж.Кассіді, С.Піпп, Р.Д.Хармон, Е.Еріксон, К.Хорні, М.Малер, Г.Фігдор, Д.В.Віннікотт, Д.Відра приділяли значну увагу проблемі перших об'єктовідносин «мати – дитина» [1; 3; 7; 8; 10; 11; 14]. Роль батька на ранніх етапах процесу розвитку дитини розглядали такі вчені, як М.Малер, Е.Л.Абелін, М.Ротманн, Г.Фігдор, Д.Відра [2; 7; 12-14; 16].

Мета даної статті – на основі узагальненого теоретичного матеріалу розглянути особливості впливу об'єктовідносин «мати – дитина», «батько – дитина» та взаємин між подружжям на ранній психічний розвиток дитини до ситуації розлучення з позиції психоаналітичного підходу.

Психоаналітик Д.Відра вказує, що в більшості випадків ранніх розлучень, народження дитини стає причиною кризи у відносинах

між подружжям. Вони пере-оцінюють свою готовність до батьківства. Частіше це стосується молодого подружжя, коли недостатньо реалізоване почуття незалежності від батьків замінюється почуттям залежності від дитини. Нерадоволення таким станом призводить до роздратованості, агресії, бажання вивільнитися і, як результат, до конфліктів між подружжям [2].

Г.Фігдор зазначає, що надмірна несвідома агресивність матері (батька) відносно немовляти проявляється: в неувважному поводженні, помилкових діях, нерозумінні дитячих потреб, дотриманні сумнівних педагогічних теорій. Конфлікти між потребами дитини та діями батьків стають суттю їх відносин, що впливає на розвиток уявлень дитини про матір і про себе [7].

Ранній життєвий досвід дитини утворює фундамент для її подальшого розвитку. Тому Д.Відра стверджує, що досвід немовляти з матір'ю є репрезентативним. Він виробляє відносно життя позицію певних очікувань, дає певну кількість переживань, прикладів, реакцій, на основі яких буде асимілюватися подальший досвід дитини [2]. Формування прив'язаності матері і дитини – життєво важливо для розвитку дитини (М.Майн, Дж.Кассіді); сприяє виникненню почуття безпеки, позитивного базового Я-образу (С.Піпп, Р.Д.Хармон) та первинної довіри, від якої буде залежати подальший розвиток і функціонування людини в соціумі (Е.Еріксон) [1; 9; 10; 11].

Е.Еріксон вказує, що ступінь розвитку почуття довіри до інших людей і світу залежить від якості материнської турботи, здатності матері передати дитині відчуття стабільності, захищеності. «Шлях формування базальної довіри є унікальним;

людина довіряє соціуму подібно до того, як довіряє власній матері [9, 222]».

К.Хорні наголошує, що важливу роль в розвитку дитини грає потреба в безпеці. Дана потреба формується в результаті батьківського прийняття дитини та прояву щирої любові до неї. Поведінка дитини, яка не відчуває безпеки в батьківській сім'ї, спрямована комбінацією почуттів: безпомічність, страх, любов, провина. Ці почуття виступають як психологічний захист, мета якого – витіснення ворожих почуттів відносно батьків, щоб вижити [8].

Д.В.Віннікотт стверджує, що мати повинна створювати такі умови розвитку для немовляти, які дозволять йому отримати досвід первинної всемогутності, що є важливою передумовою формування ідентичності та позитивного базового Я-образу [3].

Отже, для повноцінного розвитку дитини важливою умовою є позитивний характер першого об'єктовідношення. Г.Фігдор, Д.Відра зазначають, що діти, чий перший досвід об'єктовідносин був насичений конфліктами, чия первинна довіра порушена, схильні до прояву почуття страху перед втратою любові, депресивного відступу перед внутрішніми і зовнішніми конфліктами; їм не вистачає впевненості в собі, цікавості до нового. Діти з раннім порушенням об'єктовідносин психологічно важко долають переживання пов'язані з розлученням батьків. До типових душевних реакцій таких дітей відносять: страх перед втратою об'єкта, страх перед покаранням, образи, гнів.

М.Малер зазначає, що до кінця першого року життя перші партіальні об'єкти виокремлюються у процесі їх сприймання дитиною у цілісні автономні персони [14].

Г.Фігдор констатує, що сприймання цілісних персон є поштовхом до появи процесу триангулювання. Потрібна структура відносин означає відношення окремо до батька, окремо до матері та до обох батьків відразу. Це співвідношення утворює нову внутрішньо-психічну структуру, яка вагомо впливає на побудову відносин одночасно з різними персонами [7].

Виходячи з необхідності для дитини триангулярної системи сімейних відносин ряд дослідників [2; 3; 7; 12-14; 16] підкреслюють важливу роль батька на ранніх етапах процесу розвитку дитини.

М.Ротманн стверджує, що контакти з батьком сприяють розширенню першого об'єктовідношення від матері до батька, шляхом ідентифікації з ним дитина навчається моделі автономно-несимбіотичних відносин із матір'ю [16].

Е.Л.Абелін характеризує батька як каталізатор для розвитку константи об'єкта та

зрілого відношення до матері, коли відбувається інтеграція материнської об'єкторепрезентації, і яку дитина здатна відрізнити від власної особистості [13]. За Ж.Піаже, емоційна константа об'єкта – знання дитини про розділення себе і об'єкта [15].

Д.Крістева зазначає, що батько потрібен дитині для захисту від її повного поглинання матір'ю [4]. Г.Фігдор стверджує: «Батько являє собою надійний острів, до якого можна пристати, біжучи від материка матері [7, 138]».

Психоаналітики вважають, що дітям потрібний батько здатний створити сприятливий простір для матері (М.Кляйн), виховний, педагогічний – для дитини (Д.Крістева). Його активна присутність дає змогу дитині вчасно перебороти особисті кризи, інтегруватися у взаєминах з іншими людьми (Д.Бенджмін) [4].

Г.Фігдор приділяє особливе значення фізичній та емоційній досяжності батька для дитини під час таких фаз розвитку: «фази вправ» (від 8 до 18 місяців) та «фази нового наближення» (від 18 до 30 місяців). М.Малер, Д.В.Віннікотт, М.Ротманн, Д.Відра також вказують на вагому роль батька на «фазі нового наближення», оскільки від його постійної психічної присутності залежить виникнення, позитивний перебіг та вдале завершення процесу індивідуалізації. Нерівномірність в інтенсивності відносин між дитиною і батьком, довга відсутність останнього негативно впливають на потрійність відносин та перебіг процесу індивідуалізації. За М.Малер, індивідуалізація – розрізнення дитиною меж власного тіла, власних афектів, відчуттів, навчання відносинам з оточуючими об'єктами [14].

Г.Фігдор виокремлює важливість для психічного розвитку дитини компенсаційного триангулювання. В цьому випадку батько виявляє готовність компенсувати частину дефіцитної здатності матері до задоволення потреб дитини, таким чином відбувається пом'якшення рівноваги між первинним (материнським) і вторинним (батьківським) об'єктовідношенням. Триангулярна система відносин компенсує дефіцит в особистості кожного з батьків. При розлученні, в результаті втрати компенсаційного триангулювання, у дітей відбувається руйнування психічної рівноваги, що негативно позначається на їхньому душевному розвитку [2; 7].

Дослідження М.Малер, Е.Л.Абеліна, М.Ротманна [12; 14; 16] вказують, що істотне значення для розвитку раннього триангулювання та процесу індивідуалізації

мають позитивні лібідіозні відносини батьків між собою. Агресивність між подружжям сигналізує дитині, що відмова від симбіотичного зв'язку з матір'ю призведе до втрати її як люблячого об'єкта.

Психоаналітик Г.Фігдор виокремлює агресивне триангулювання – відсутність маніфестних любовних взаємин між подружжям. За таких обставин для дитини ускладнюється процес вивільнення від діадного єднання з матір'ю, не формується позитивна модель несимбіотичного відношення. Дитина використовує агресивність батьків відносно один одного для того, щоб звільнитися від власної агресії. Як правило, витіснена дитиною агресія і пов'язані з нею страхи знаходять вихід в батьківській агресивності проти матері.

Інший вид агресивного триангулювання – коли з метою вивільнення від діадного симбіозу, дитина бере за зразок агресивні відносини між батьками. Шляхом ідентифікації з батьком вона спрямовує агресивність на матір. Дана агресія слугує захистом від страху нового воз'єднання з нею, сприяє появі відчуття автономії і, в деяких випадках, нарцистичного задоволення [7].

Д.Відра підкреслює, що велике значення в проблемах дітей розлучення має поширена форма неповного триангулювання сімейної констеляції. При неповному триангулюванні батько підтримує інтенсивні стосунки з дитиною, але лібідіозні відносини з матір'ю відсутні. Взаємини дитини з батьком є важливими для розвитку об'єктовідносин, батько виконує функцію вивільнення дитини від діадного єднання та від загрозово-агресивних конфліктів з матір'ю.

Однак у дитини відсутні: досвід власного виключення під час спілкування батьків між собою; модель несимбіотичного любовного відношення до матері; одночасні стосунки з двома об'єктами, які стають взаємовиключними, що призводить до появи конфлікту лояльності. Такі діти, хоча і здатні побудувати зрілі несимбіотичні стосунки з батьком, але не в змозі завершити процес індивідуалізації з матір'ю.

Г.Фігдор зазначає, що на четвертому році життя значне місце в психічному розвитку дитини починає займати статеві специфіка триангулярної структури об'єктовідносин.

Д.Відра стверджує, що при агресивних об'єктовідносинах між батьками у дитини формується конфлікт лояльності, який заперечує мотив наслідування одностатевого батька. Бути як мати означає для дівчинки ненависть до батька, бути як батько для хлопчика – відмова від матері. Ідентифікація (хоча б часткова) з різностатевим батьком – спосіб утримання едипового об'єкта любові в

собі. Це призводить, в поєднанні з загостреною проблематикою самооцінки, до негативного впливу на розвиток статевої ідентифікації.

Г.Фігдор підкреслює, що конфлікт лояльності, ускладненні умови подолання едипового комплексу через різностатеву ідентифікацію негативно позначаються на психіці дитини при подоланні травмуючої ситуації розлучення. Більшість дітей вже до моменту розлучення мали порушення в об'єктовідносинах і розвитку Я-образу. Загострення психічних конфліктів виражається розвитком невротичних симптомів: нетримання урини, істеричні приступи страху, схильність до депресій, нездатність до виразу афектів, нездатність до фантазування, зміни в поведінці – боязливість, покірність. У дітей може розвинути константний ірраціональний страх перед тваринами, людьми, темрявою та іншими явищами, предметами. Психічні реакції дітей проявляються також поза сім'єю, у відносинах з оточуючими людьми [7].

Отже, можна зробити наступні висновки.

Досвід перших позитивних об'єктовідносин діадного симбіозу матері і немовляти сприяє виникненню почуття безпеки у дитини, позитивного базового Я-образу, базальної довіри до оточуючих. Несприятливий психологічний клімат в сім'ї та, як результат, насичений конфліктами досвід перших взаємовідносин негативно позначаються на повноцінному розвитку дитини.

Для гармонійного розвитку дитини є необхідною постійна психологічна присутність батька, який виконує ряд важливих функцій: сприяє появі моделі несимбіотичних відносин з матір'ю та здатності до побудови одночасних автономних об'єктовідносин; сприяє звільненню від психічної напруги, отриманої в автономно-регресивних, загрозово-агресивних конфліктах дитини з матір'ю; компенсує частину дефіцитної здатності матері щодо задоволення дитячих потреб. Від особливостей об'єктовідносин батька і дитини буде залежати виникнення, перебіг, завершення процесу індивідуалізації та формування константи об'єкта.

Порушення атмосфери триангулярних відносин сімейної констеляції (відсутність інтенсивно-емоційних відносин дитини з батьком, агресивне та неповне триангулювання) деструктивно позначається на адекватному розвитку душевних процесів дитини завдяки до процесу розлучення.

Психоаналітичний підхід є важливим для аналізу особливостей взаємозв'язку між розвитком психіки дитини та психологічною атмосферою в сім'ї до розлучення.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробці методик щодо виявлення особливостей психічного стану дітей молодшого шкільного віку, які перебувають в построзлучній ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авдеева Н.Н.* Привязаность ребенка к матери и образ себя в раннем детстве // Вопросы психологи. – 1997. – № 4. – С.3-13.
2. *Видра Д.* Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2000. – 224 с.
3. *Антология современного психоанализа.* – М.: Институт психологии РАН, 2000. – 243 с.
4. *Зелінська Т.* Маскулінність та батьківська амбівалентність: проблема тендерного конфлікту // Психологія і суспільство. – 2003. – № 1. – С. 90-102.
5. *Молода сім'я в Україні:* проблеми становлення та розвитку: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 140 с.
6. *Психологія.* Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. *Фигдор Г.* Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. – М.: Наука, 1995. – 376 с.
8. *Хорни К.* Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с.
9. *Хьелл Л, Зиглер Д.* Теории личности. – СПб.: Питер, 2002. – 608 с.
10. *Эриксон Э.* Детство и общество: Пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, 1996. – 592 с.
11. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
12. *Abelin E.L.* Role of the father in the separation-individuation process. – New York: Int. Univ. Press, 1971. – 192 p.
13. *Abelin E.L.* Some further observation and comments on the earliest role of the father. – New York: Int. Univ. Press, 1975. – 202 p.
14. *Mahler M.* Symbiose und Individuation. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1983. – 166 p.
15. *Piaget J.* Play, dreams and imitation in childhood. – London: New Fetter Lane, 2004. – 296 p.
16. *Rotmann M.* Der Vater der frühen Kindheit – ein strukturbildendes Objekt. – Fellbach: Bonz, 1981. – 186 p.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2007 р.

